

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature
Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 3, Eylül/September 2020

Pelin GÖRGÜLÜ

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı
Bayram Veli Üniversitesi
pelingorgulu@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0070-8020>

Mizahi Bir Tip İncelemesi: *Murtaza*

*The Examination of an Humorous Character:
"Murtaza"*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 08.06.2020
Kabul Tarihi/Accepted: 06.08.2020
Yayın Tarihi/Published: 11.09.2020

Atıf/Citation

Görgülü, Pelin (2020). Mizahi Bir Tip İncelemesi: *Murtaza*. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (3), s. 431-445. DOI: 10.34083/akaded.749160.

Görgülü, Pelin (2020). The Examination of an Humorous Character: *Murtaza*. *Journal of Academic Language and Literature*, 4 (3), p. 431-445. DOI: 10.34083/akaded.749160.

<https://doi.org/10.34083/akaded.749160>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Toplumlarda aksayan kurumlar, iktidarlar, olaylar ve kişiler genellikle mizah yoluyla eleştirilir. Mizah, hayatın gülünç yanlarını ortaya çıkaran sanat türüdür. Hikâye, roman, şiir, komedi, fıkra gibi türlerde karşımıza çıkan mizah unsurları, güldürü amaçlı yazıldığı gibi aynı zamanda belirli fikirleri okuyucuya açıklamak için de neşredilebilir. Türk edebiyatında, Tanzimat Dönemi'nden itibaren edebi türlerin çeşitlilik göstermesiyle mizahın kullanımı da oldukça yaygınlaşmıştır. Edebi türler artıkça mizah çeşitleri de farklılık göstermeye ve farklı kollara ayrılmaya başlamıştır. Orhan Kemal'in *Murtaza* isimli romanı İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkedeki otorite eleştirisini ve ruhsal parçalanmanın trajikomik halini yansıttığından, mizahın en belirgin örneklerinden biri olarak karşımıza çıkar. Toplumcu gerçekçi edebiyatın öne çıkan ismi Orhan Kemal, eserlerinin çoğunda eserlerinin çoğunda zengin – fakir karşıtlığında teşkil ettiği vakaları işler. Bu zıtlığı eleştirel bir bakışla verirken, mizah öğelerinden de sıklıkla yararlanır. Murtaza birçok yönden tutarsız bir tiptir. İnsan ruhundaki çelişkilerin, sosyal adaletsizliğin ve otorite kavramının timsali bir kişidir. Kendisini otoriteyle denk gören Murtaza'nın toplum genelinde yarattığı etkiyi, romanda izlemek mümkündür. Toplumun değişim sürecini, otoriteye başkaldırmanın arka planını Orhan Kemal Murtaza'nın üzerinden vermeye çalışır. Onun kurduğu hastalıklı ilişkiler toplum yapısını gözler önüne sermektedir. Orhan Kemal de bunu mizah öğelerini kullanarak okuyucuyla paylaşır. Bu çalışmamızın amacı, *Murtaza* isimli romanı mizahi yönünden inceleyerek bir çıkarıma ulaşmaktır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Kemal, roman, mizah, kara mizah, eleştiri.

Abstract

Institutions, powers, event sand people who are disrupted in societies are often criticized through humor. Humor is a type of art that reveals the ridiculous aspects of life. The elements of humor that ween counter in genres such as stories, novels, poems, comedy, and jokes can be published for the purpose of laughing as well as to explain certain ideas to the reader. The use of humor has also become widespread in Turkish literature since literary genre shave varied since the Tanzimat Period. As the literary genres increased, the types of humor began to differ and divide into different branches. Orhan Kemal's novel Murtaza appears as one of the most prominent examples of humor since it reflects the critique of authority and the tragicomic state of spiritual fragmentation after the Second World War. Orhan Kemal, the prominent name of socialist realistic literature, works in many of his works in his works in contrast to his rich and poor counterparts. While giving this contrast with a critical view, he often uses humor elements. Murtaza is an in consistent type in many ways. It is an exemplary person of contradictions in the human psyche, social injustice and the concept of authority. It is possible to watch the effect of Murtaza, who sees herself with authority, in the novel. He tries to give the change process of the society over Orhan Kemal Murtaza's background to revolt against the authority. His diseased relationships reveal the social structure. Orhan Kemal shares this with the reader using humor elements. The purpose of this study is to reach an inference by examining the novel Murtaza in terms of humor.

Keywords: Orhan Kemal, novel, humor, black humor, criticism.

Giriş: Orhan Kemal'e Genel Bir Bakış

Asıl adı Mehmet Reşat Öğütçü olan Orhan Kemal, İttihat ve Terakki Partisi mensubu olan Abdülkadir Kemali Bey'in oğlu olarak 1914'de Adana'da dünyaya gelmiştir. Siyasi bir ekolden gelen babası onu, beş altı yaşlarından itibaren disiplinli, otoriter ve ne yazık ki şiddet içeren bir eğitime tâbi tutar. Babasının siyasi mesleği nedeniyle ülke topraklarında dolaşmadığı yer kalmayan Orhan Kemal, Anadolu toprağını tanıma fırsatına erişmiştir. Çocukluğunun ilk yıllarını Adana'da geçiren Kemal, şehrin Fransız işgaline uğraması nedeniyle ailesiyle beraber önce Niğde'ye oradan da Konya'ya taşınmıştır. Kuvâ-yi Milliye kuvvetlerine katılan babası TBMM'nin açılmasıyla Kastamonu milletvekili olarak siyasi hayatına devam etmiştir. Orhan Kemal, 1931'de babasının siyasi suçundan dolayı ailesiyle beraber Suriye'ye gitmek zorunda kalmıştır. Ortaöğretimini yarıda bırakmak durumunda kalan Orhan Kemal, bu coğrafyada bulaşıkçılık ve matbaa işçiliği görevinde bulunmuştur. 1932'de yurda tek başına dönen yazar, Adana'da kâtiplik dokumacılık gibi meslek icraatlarında bulunmuştur. Bedriye isimli hanımla ilişki kurar. Bedriye ise ona tahsiline devam etmesini öğütler. İstanbul'a halasının yanına tahsilini tamamlama amacıyla giden yazar, Bedriye'nin başkasıyla birlikte olduğunu öğrenince Adana'ya geri döner, bu durumu hazmedemez ve iki sevgili ayrılır. Şehirde iş bulmakta zorlanan Orhan Kemal, geçimini sağlamak için futbol bile oynar. 1937'de Nuriye Hanım'la evlenir. Nuriye Hanım'la olan evliliğinden Yıldız, Nazım, Kemalî, Işık dünyaya gelir. 1938'de askere gider. Tezkere almasına az bir vakit kala Maksim Gorki ve Nazım Hikmet kitaplarını elinde tuttuğundan, "komünizm propagandasına destek verme" gerekçesiyle mahkemeye sevk edilir. Yazar hakkında beş yıl ceza hükmü veren mahkeme, Orhan Kemal'i Kayseri hapisanesine gönderir (Öğütçü 2014: 25).

Kayseri hapisanesi Orhan Kemal'in fikir dünyasının gelişiminde çok önemli bir rol oynayacaktır. *Yedigün* ve *Yeni Mecmua* dergilerine hece ölçüsüyle şiirler yazar. Tam bu sıralarda babası Abdülkadir Kemali Bey, Atatürk'ün ölümüyle yurda geri döner. Oğlunun cezaevinde olduğunu öğrenir ve onu Adana'ya getirtmek için uğraşır, bunu başarır. Bir süre sonra İzmir Bergama Ceza Reisliğine geçer. Oğlunun Adana'da yalnız olmasını istemeyen Abdülkadir Bey, onu Bursa Cezaevi'ne getirtir. Yıl 1940'tır. Nazım Hikmet Çankırı Cezaevi'nden Bursa Cezaevi'ne nakledilir. Onun geleceğini öğrenen Orhan Kemal bu habere çok sevinir. Bursa'da aynı cezaevinde bulunan Türk edebiyatının bu iki değerli ismi, birbirlerine yoldaş olurlar. Nazım Hikmet'e en sevdiği şiirlerini okuyan Orhan Kemal, onun görüşlerine değer verir. Nazım Hikmet ise ilk başta Orhan Kemal'in şiirlerini beğenmez fakat onunla yakından ilgilenmek, düşünce dünyasına sirayet etmek ister:

"Sizde, sanat için iyi bir kumaş var, muhakkak. Demin şiirlerinize karşı fazla haşın davranmıştım. Beni mazur görün, sanat bahislerinde hiç şakam yoktur. Size bir teklifte bulunabilir miyim?" "Sizinle yakından meşgul olmak istiyorum, yani

kültürünüzle. Evvela Fransızca, sonra diğer kültür bahisleri üzerinde muntazaman dersler yapacağız. Tahammülünüz var mı? (Orhan Kemal 1965a: 34-35)

1943'de Orhan Kemal cezasını tamamlar ve Adana'ya döner. O dönemde iş bulmakta epey güçlük çekmiş, kimse ona iş vermemiştir. O dönemdeki iş hayatını şu şekilde anlayabiliriz:

"Karataş'ta toprak taşıma işinde birkaç ay amele olarak çalışır.14 Nisan 1944'te Devlet Demir Yolları'na muvakkat hamal olarak girer. Haziran'da Güzel İzmir Nakliyat Ambarı'nda bir iş bulur; ama bu da çok kısa sürer. Malatya'ya giden Orhan Kemal, Malatya Mensucat Fabrikası'nda iş bulur. Cezaevine girmesinden dolayı askerliği yarım kalmıştır. Böylece bu iş imkanı da ortadan kalkar" (Narlı 2002: 16-17).

1950'de Orhan Kemal'in İstanbul'a taşındığını görüyoruz. 1950'den ölümüne kadar eşi fabrikada çalışırken, kendisi de yazmış olduğu hikâyeleri satabilmek için sokak sokak, cadde cadde dolaşmıştır. Geçimini kalemiyle sağlayan yazar bu yıllarda adını duyurmuştur. 1958'de *Kardeş Payı* isimli öyküsüyle Sait Faik Hikaye Armağanı'nı kazanan yazar, "*Önce Ekmek*" ile de 1969'da Sait Faik Hikaye Armağanı ve Türk Dil Kurumu tarafından verilen "Öykü Ödülü" ne layık görülmüştür. Kemal, farklı yıllarda kaleme aldığı "*72. Koğuş, Eskici Dükkanı, Murtaza*" adlı eserlerini oyunlaştırır. *72. Koğuş* adlı eseriyle 1967'de En İyi Oyun Yazarı olarak seçilmiştir.¹

Sovyet Yazarlar Birliği 1970'de Maksim Gorki'nin yüzüncü doğum yılı için tertip edilecek törene Orhan Kemal'i de çağırır. Sofya'ya giden Kemal, orada rahatsızlanır. Doktorlar beş altı ay istirahat etmesini söylese de, doktorları dinlemez ve Türkiye'ye döner. Tedavi gördüğü hastanede kalp krizine bağlı olarak gelişen beyindeki pıhtılaşmadan dolayı 2 Haziran 1970'de vefat eder. (Narlı 2002)

Toplumcu gerçekçi kimliğiyle edebiyat dünyasında kendine yer edinen Orhan Kemal, aksamış düzenin toparlanması için yazarların topluma yol göstermesi gerektiğine inanmıştır. Onun toplumcu gerçekçilik anlayışı problemlere ayna tutmak değil, problemi çözmek, var olan problemi ortadan kaldırmaktır. Bu savdan yola çıkarak Orhan Kemal'in kendinden önceki toplumcu gerçekçileri sorunlara çözüm üretmediği gerekçesiyle eleştirdiğini görmekteyiz.

"Bizden öncekiler (yani gerçekçi yazarların dışındakiler demek istiyorum) sorunların çözümlenmesini ortaya atacak gücü elde etmiş görünseler de, toplumsal sorunların ne biçimde çözümlenebileceğini gösterememişlerdir. Geri kalmış bir ülkede var olan çeşitli katlardaki insanları, onların içinde göze çarpan çelişkilerini,

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/sosyal-gercekci-roman-yazari-orhan-kemal/1494853> (22 Haziran 2020)

ikiyüzlülüklerini, bencilliklerini, açgözlülüklerini, yoksul insanın düşkünliğini, emekçileri ve onların acılarının nedenlerini, kısaca gerçek yaşamın içyüzünü araştırmağa çabalamışlarsa da, ya kafaları yetmediğinden, ya da tutucu olduklarından 'çözüm' gösterememişlerdir" (Karacanlar 1977: 61-62).

Orhan Kemal eserlerinde ahlaki yozlaşmaları, işçi sorunları, sosyal adaletsizlik, kapitalizm eleştirisi, toplumdaki bazı kurum ve kuruluşların eleştirilmesi gibi temaları, sorunların çözümü odaklı işlemiştir. Eserlerinin zeminine yoksul insanları oturtması ve sorunun merkezine yoksulluğu yerleştirilmesi boşuna olmamıştır. Bozuk düzenin yapısına dikkati bu şekilde çekmiştir.

1. Toplumsal Gerçekçilik Zemininden Mizah Anlayışı

Kelime kökeni itibariyle Arapça olan "mizah" en basit tanımıyla güldürü unsurlarına dayanan edebi bir üsluptur. Bu tanım elbette ki mizahı tek başına tanımlamaya yeterli olmamıştır. Prof. Dr. Nurullah Çetin mizahı, "kişi, topluluk, olay, durum, olgu ve varlıkları gülünecek yönleriyle sunma biçimi" olarak tanımlamıştır. Çetin, mizahla ilgili olan durumların komik ve gülünç olduğunu belirtmiştir. Çetin'e göre, mizah unsurları içeren bir metin güldürmeye sebep olacak bir durum yaratmalıdır.²

Dünyayı materyalist ve Marksist açıdan yorumlayan sanatçılar, ideolojilerini halka indirgemek ve için anlatılarını mizah üslubu üzerine kurmuşlardır. Sovyet Yazarlar Birliği'nin sanat politikaları toplumcu gerçekçi edebi anlayışı yaygınlaştırmıştır. Lenin'in şu sözleri toplumcu anlayışın içeriğini özetlemektedir:

"Sosyalist proletarya açısından edebiyat, bireyler ya da topluluklar için bir zenginleşme olmamalıdır diyemeyiz sadece; edebiyat, proletaryanın genel davasından bağımsız, bireysel bir girişim olamaz kesinlikle. Kahrolsun partiziz yazarlar! Kahrolsun edebiyatın üstün insanları! Edebiyat, proletaryanın genel davasının bir parçası haline gelmeli, bütün proletaryanın politik olarak bilinçli bütün öncüleri tarafından harekete geçirilen o tek ve büyük Sosyal-Demokrat mekanizmanın "küçük bir çarkı ve vidası olmalıdır" (Marx-Engels-Lenin 1996: 197).

Alıntıladığımız metinden hareketle "toplumcu gerçekçi sanatçılar, toplumun aynası olmalıdır" düşüncesine ulaşabiliriz. Onlara göre edebiyat, biçim ve dil kaygıları gütmeyen propaganda amacına hizmet etmelidir. Türk edebiyatında Nazım Hikmet'le başlayan Marksist gerçekçilik ve sanatın toplumsal işlevi meselesi, kendinden sonra gelen yazarların metin bağlamında önünü açmıştır. Marksist anlayışa yakın olan

² Çetin, Nurullah(2012) *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara, Öncü Kitap.

Orhan Kemal de kendi çizgisini toplumsal gerçeklik ve dönemin Türkiye'sinin sorunları düzleminde oluşturmuştur.

Eserlerinde kullandığı temaların sosyoekonomik temelli olduğunu belirten Kemal, otorite ile gerçeklik arasında sıkışıp kalan insanların hikâyesini mizah yoluyla anlatmayı tercih etmiştir. Orhan Kemal'e "mizah yazarıdır" demek nispeten bu noktada yanlış olacaktır. Yazar gördüğü zıtlıkları, aksaklıkları anlatırken gözlemci ve eleştirel tutumuyla mizahın imkânlarından da yararlanmıştı. "*Sosyal hayata bakarken ve malzemesini seçerken 'toplumcu gerçekçi', bu malzemeyi yansıtırken 'gözlemci ve eleştirel gerçekçidir'*" (Narlı 2002: 27).

İlk kez 1952 'de *Vatan Gazetesi*'nde tefrika edilen *Murtaza*, Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Fırkası çekişmesi içerisinde kalmış bir toplumu temsil etme göreviyle karşımıza çıkar. Kurum ve kuruluşları, şahısları doğrudan eleştirmek yerine mizah öğelerini ve roman başkışısı Murtaza'yı da kullanarak aksaklıkları topluma göstermeyi ve problemlere çözüm getirmeye çalışmıştır. İşçi sorunlarını, otorite ile olan ilişkiyi, değer yargılarını içeren eser, otorite sahibi insanların elinde bulundurduğu gücü orantısız bir şekilde kullandığında içine düştüğü komik durumları abartı öğelerini de kullanarak, acıklı durumları gülünç hale getirerek "kara mizah" yapmayı hedeflemiştir.

Dönemin toplumsal gerçekliğini yansıtan Murtaza, farklı disiplinlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Farklı disiplinlerdeki araştırmacıların Murtaza'ya olan ilgisi, romanın özgün ve aynı zamanda Murtaza'nın da toplumsal bir tip olduğunu göstermektedir.

Orhan Kemal Murtaza'yı, Adana'nın Çukurova ilçesinde ekonomik, siyasi ve sosyal koşulların değiştiği bir dönemde kaleme alır Cumhuriyet'in ilanından sonra 1923'deki mübadeleyle Yunanistan'dan Adana'ya annesiyle göç etmiş muhacir Murtaza için önemli olan isimdir, otoritedir. Kendi akranları türlü hilelerle konaklara, tarlalara sahip olurken, Murtaza ismini ve namını kirletmemek için kendisine telkin verilen sözlere değer vermemiş biridir. Onun için Balkan Savaşları'nda şehit düşen Kolağası Hasan Bey'in soyundan olmak, bu şerefi taşımak çok daha önemlidir. Murtaza dönem koşulları içerisindeki zıtlıkların ortasında kalan, otoritesini korumaya çalışan ve bu durumdan doğan çatışmaları veren kişidir.

"Murtaza bence, elleri üzerinde yürümeyi olağan saymaya başlamış bir toplum, belki de bir dünyada, ayakları üzerinde yürüyen, bakışlarını da böyle yürümeye zorlayan, kendi kendine inanmış bir kişidir... İçinde yaşadığı toplumla her an zıtlaşan, bitmez tükenmez çelişmelere düşen bir adam için, toplum kalın bir çizgiyle kabaca ikiye ayrılmıştır: varlıklılar, yoksullar.."(Uğurlu 1973: 200)

2. Murtaza

Murtaza'yı ikinci bir düzenlemeyle 1969'da yeniden yayımlayan Orhan Kemal, şahsi değerlerine sıkı sıkıya bağlı olan Murtaza'nın çevresini, kendisiyle olan çatışmaları, acıklı, gülünç durumlarını, yazar okuyucuyla paylaşmıştır. Murtaza'nın kelime anlamı "irtizâ edilmiş, beğenilmiş, seçilmiş kişi" dir (Develioğlu 2008: 685). Orhan Kemal'in bu tercihi romandaki mizah unsurunun başlangıç noktasını teşkil eder. Murtaza'nın isim – karakter ilişkisi bağlamında kurulan ironi, vakadaki gelişmelerle kara mizaha taşınacaktır.

Murtaza bulunduğu çevreyi tanzim etme amacıyla görevlendirmiştir. Bu tanzim etme durumu sağlanırken dönem koşulları da mizahi bir şekilde verilir. Otoriteyi doğrudan eleştirmenin sakıncalı olduğu bir ortamda Kemal, mizah öğelerine başvurarak eleştiriye vermeye çalışır. Sosyal adaletsizliğin, ekonomik sorunların ve siyasi parti çekişmesinin baskın olduğu bir ortamda Murtaza, herkesi kendine benzetmeye çalışır. Benzetemediği noktada zorbalığa, diktaya başvurur. Gücünü ise Kolağası Hasan Bey'in soyundan aldığı her fırsatta dile getirir. Onun üniformaya olan hayranlığı, devletin, devlet büyüklerinin sözünden çıkmaması, hiçbir duruma taviz vermeyip, idare etmemesi kendi statükoculuğunun göstergesidir.

Bekçi Murtaza Yunanistan'ın Alasonya kasabasından 1925'de mübadele sebebiyle Çukurova'ya annesiyle göçmüş muhacir bir aileye mensuptur. Kolağası Hasan dayısı gibi şehit olarak ölmek en büyük arzusudur. Annesini yoksulluktan, parasızlıktan kaybetse de tanıdıklarının yaptığı gibi rüşvet almamış, onurunu kaybetmemek için kişiliğinden ödün vermemiştir. Annesinin ölümünde, bu acıklı durumda bile kendini soyunun asilliğini öne sürmekten geri durmamıştır:

"Acımam rahat döşeğinde ölene. Olsun isterse annem. Çünkü akıttı mübarek kanımı dayımız kutsal vatan topraklarına, boğuşarak düşmanla. Ölmedi yatağında rahat rahat!" ... "İstemem valiliğini bile Atina'nın. İsterim ölmek dayım gibi boğuşarak. Hem da tıpkı dayım gibi içmek şahadet şerbetini"... "Neler söylersin abe neler söylersin be hala? Ölsün anam isterse on sefer! Namerdim dönersem Hasan Bey dayımın yolundan! Kırılısın sapı kaşığın!" (Orhan Kemal, 2018: 20,23).

Dayısının şehit düşmesinden dolayı üniformalı işlere her zaman hayranlık duymuştur. Asker olmayı istese de beklentisi gerçekleşmez Bu düşüncedeyken mahalle bekçisi olur ve ekonomik geçimini bu şekilde sağlar. Mahalledeki hırsızlara, haksız kazanç sağlayanlara, mahallede taşkınlık yapanlara hatta gece evinde geç yatan kişilere bile gözünü açtırmamıştır. Fakat mahallede yaşayan insanlar Murtaza'nın haddini aşan bu davranışlarından rahatsız olmuşlardır. Onun için nizamı sağlamak her zaman önemli olmuştur. Bu minvalde vazife sırasında kadınlar onun için önemli olmamıştır. Kadınlara üstünlük sağlarken bile kendi özgüvenini, aldığı eğitimi ve vazifesini düşünmektedir: "Kadın nereden bakılsa 'bir kadın'dı işte. 'Saçı uzun, aklı kısa.'

İşitmemişti şimdiye kadar hiçbir kadının kurs görüp, amirlerinden sıkı terbiye aldığını” (Orhan Kemal 2018: 13)

Eser bir yandan Cumhuriyet Halk Partisi-Demokrat Parti çekişmelerine toplum temelinde ışık tutmaktadır. Dönemin koşulları çetrefillidir. Murtaza, sıkı bir İsmet İnönü hayranıdır. Zira bekçilik görevini de Serbest Fırka'nın iktidara gelişine kadar sürdürmüştür. Murtaza bekçilik vazifesi boyunca kim İsmet Paşa'ya dil uzattıysa o kişilerle kavga etmiştir. Kolağası Hasan Dayı'sı gibi düşmanla boğuşmak onun için onurdur. Bir gün kavga esnasında kafasına gelen iskemleyle bayılsa da kendisi bu durumdan memnun olmuştur. *“Dayısı nasıl Balkan Harbi'nde mübarek kanını kutsal vatan topraklarına döktüyse, o da bir çeşit düşman demek olan Serbestçilerin iskemle darbesiyle aynı kutsal topraklara kanını dökmüştü”* (Orhan Kemal 2018: 23). Ortamın ne kadar gergin olduğu bu noktada Murtaza'nın umurunda değildir. O her durumda kendini komik de düşürse Kolağası Hasan Bey'in yeğeni olmaktan onur duymuştur. Alıntıladığımız metinde Murtaza'nın bilmeden de olsa ironi yaptığını görmekteyiz.

Murtaza için görevi başında kazayla da olsa kavga sırasında da olsa kan dökmek kutsal sayılmaktadır. Kendisi İnönü iktidarını temsil etmektedir. Kendisine atılan iskemle iktidara yapılan eleştiridir. İskemle sembol olarak iktidarın eleştiri oklarıdır. Murtaza da kafasına iskemle darbesi alsa da bunu görmezden gelir. Çünkü kendisi Demokratlardan daha güçlüdür. Onların eleştirilerini dikkate alırsa, iktidarını kaybedecektir. Orhan Kemal de bu gergin ortamı Murtaza'nın soyuna atıfta bulunarak dağıtmaya çalışmıştır.

Murtaza, halası Akile'nin aracılığıyla dokuma fabrikasında işçi olarak çalışan kara kuru, çelimsiz bir kızla evlenmiştir. Evlendikten on ay sonra dünyalar güzeli bir kızı olsa da, buna sevinmemiştir. Erkek çocuğunun olması Murtaza için statüdür. Kadınların ve kızların onun gözünde hiç değeri yoktur.

Orhan Kemal kadınlara eserlerinde ön plana çıkarmış bir yazardır. Onlara daima değer verir ve kutsal görür. Romanlarını da bu minvalde yazmıştır. Fakat *Murtaza* romanında bu değeri ters köşe yaparak göstermeye çalışmıştır. Murtaza'nın tamamen erkek statükoculuğu yapması, kadınları hiçe saydığını göstermektedir. Yazar da bunu ironi yaparak vermeye çalışmıştır.

Kızının olmasından iki yıl sonra istediği olmuş, Murtaza'nın karısı ona oğlan çocuğu vermiştir. Oğluna şehit düşen dayısının adını koymuş, onunla ilgili hayallere dalmıştır. Oğlu ortaokul eğitiminden sonra askeri okullara gidecek, dayısı gibi üniformalı şerefli bir asker olacaktı. Nitekim beklentisi olmamıştır. İki çocuktan sonra üç kızı daha olmuştur. Bu durum Murtaza'yı çılgına çevirse de ikinci bir erkek çocuğunun olacağına dair umutları asla tükenmemiştir. İkinci erkek çocuğu ağabeyi Hasan gibi top peşinde koşmayacak, soyuna layık bir evlat olacaktı. Nitekim bu beklentisi de gerçekleşmemiştir

Murtaza sadece mahalleliyi hizaya sokmakla kalmaz, mahallede yaşayan başıboş hayvanlara da nizam getirmek ister. Sokakta teftiş halindeyken çöp tenekesini deviren kediyi bile sinirlenmiştir:

"Ne demek, ne demek oluyordu, kurs görmemiş, pis bir hayvanın Murtaza'yı hiçe saymaya kalkması? Yukarda Allah, Ankara'da Devlet, hem de Hükümet'se burda da Murtaza vardı. Murtaza'ysa değildi herhangi bir bekçi. Kurs gördükten başka, almıştı amirlerinden takdirname bile. Bir kedi, mundar bir kedi, bozamazdı Murtaza'nın mahallede kurduğu disiplini. Yalnız kedi, kediler değil, mahallenin kazları, ördekleri, tavukları, horozları, köpekleri de bozamazlardı" (Orhan Kemal 2018: 29)

Hayvanları nizama getirme davranışı kara mizah ögesi olarak okuyucunun zihninde oluşur. İktidarlar da vatandaşı Murtaza gibi hayvan yerine koyup, nizama getirmek isterler. Bu anlayış yazarın bilinçaltında da vardır. Yazarın hapishanede geçirdiği yıllar iktidarın kendi düzleminde Orhan Kemal'in tutumunu nizama getirmiştir. Bu alıntıda yazarın iktidarın kendine olan tutumunu görmekteyiz.

Murtaza kediyi kovaladığı sırada mahalleden kılığı pek de düzgün olmayan biri gözüne çarpar. Adamın hali Murtaza'nın hiç hoşuna gitmemiştir. Adamı durdurup sorguya çekerken dilinden yine aynı cümleler dökülmüştür *" Yukarda Allah, Ankara'da Devlet hem da Hükümet, burda da ben!"* (Orhan Kemal 2018: 31). Murtaza bu tavırlarıyla kendi otoritesini devlet otoritesiyle bir tutmuştur. Bu tutumu çevresi tarafından tepkiyle karşılanırsa da içine düştüğü komik durumu görmemekte hatta bu durumu umursamamaktadır. Murtaza kendi mahallesinde dalga geçilen bir karakterdir. Dönemin toplumundaki bazı kesimlere göre vadesi dolmuş tek parti Cumhuriyet Halk Fırkası'nı romanda Murtaza temsil etmektedir. 1945'ten sonra değişim isteyen toplum, öteden beri var olan düzenin değişmesini istemeyen Murtaza burada zıt düşmektedir. Mahalleli canından bezmiş Murtaza'yı üst mercilere şikâyet etmiştir. Murtaza ise görevini yaptığını düşünmektedir. Hatta nizamsız olan mahalleliye: *" Söyle, söyleyin hanginizin damarlarında dolaşır Hasan Bey'in mübarek kanı?"* (Orhan Kemal 2018: 35) diye çıkışır.

Mahalleliye göre Murtaza'dan önce buldukları yerin polisi, valisi, belediye başkanı mevcuttur. Murtaza, görevlerinin sınırlarını gittikçe aşmaktadır. Mahalle sakinleri toplanıp Murtaza'ya karşı plan yaparlar. Onu bekçilikten istifa ettirip milletvekilliğine aday olması için ikna edeceklerdi. Nasılsa milletvekili seçilemezdi. Ona oy vermeyeceklerdi. Böylelikle Murtaza'dan kurtulacaklardı. Murtaza planın iç yüzünü bilmeden bu fikri benimsedi. Gıda yardım paketi çıkartacak, halkın ihtiyaçlarını meclis kürsüsünden haykırarak bir yandan da statü, kıdem atlayacaktı: *"Haçan bu Mürteza da gidecek bir gün harbe. Dökecek mübarek kanını kutsal vatan topraklarına. Yaşşarım niçin? Ölmek için!"* (Orhan Kemal 2018: 62) Fakat çok geçmeden olayın iç yüzünü kahvede çalışan garson Murtaza'ya anlatmış, Murtaza'nın

işin iç yüzünü öğrenmesi için haklı gerekçeler öne sürmüştür. Murtaza'nın bu durum kafasına yatmış, ateş püskürmüştür: "Atmak istersiniz başınızdan demek beni? Hodri meydaan! Şaşarım yıkamasına kedinin çamaşır" (Orhan Kemal 2018: 63). Murtaza'nın çevresine karşı tutumu ve verdiği tepkiler ışığında "iktidar ne derse doğrudur" çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. "Doğru" kelimesi Murtaza'nın gülünç durumlara karşı bile gösterdiği tepkidir diyebiliriz.

Murtaza yükümlülükte olan kuralların ve kanunların insanlar tarafından oluşturulduğunu göz ardı etmektedir. Uygulanan kurallar ona göre kusursuzdur ve itaat edilmelidir. Mahalleli itaat etmiyorsa "cezasını çekmelidir" anlayışı hüküm sürmektedir. Murtaza'nın mahalleli arasında bir küfür niteliğinde olan "muhacir" olarak adlandırılır. Bu söylem de Murtaza'yı kendi içinde ve çevresine karşı zorba bir karakter haline getirmektedir.

Büyük oğlu Hasan babasının istediği gibi bir evlat olamamıştır. Murtaza'ya göre Kolağası Hasan Dayı'sı gibi olmadıktan sonra o evlat işe yaramazdır. Hasan da Murtaza'nın bu despot davranışlarından dolayı babasından utanır. Alay konusu bir babanın oğlu olmak, onun için yeterince utanç vericidir. "Soytarı" olarak nitelendirilen Murtaza bütün bu yergilerden habersiz yine de bildiğini okumaktadır.

Mahalle sakinleri Zinnur Amca'yı yanlarına alarak Murtaza'yı şikâyet etmeye giderler. Murtaza ilk gördüğünde şüphelenir fakat komiserin mahalleli önünde kendisine takdirname vereceğini düşünerek sevinir. Çok geçmeden Murtaza olayın iç yüzünü görür. Ayakkabıcıdan, boyacıya, tamirciye kadar hepsi Murtaza'yı komisere şikâyet etti. Murtaza kendisini ise "yaparım vazifemi" anlayışında savunmuştur.

"Helbet. Bakamayan düşmana çelik yıldırım, değildir layık vatandaşlığa. Haçan her Türk bakmalıdır düşmanlara çelik yıldırım, kurşun bilek, taş yürek. Ve vazife bir sırasında sakınmalıdır gözünü budaktan, dememelidir evladım, ciğerparem. Demedim hiçbir zaman, vazife bir sırasında evladım, ciğerparem. Neden ? Çünkü var idi bir dayım, Hasan Bey, kolağası, dolaşır idi damarlarında halis kan, Türk kanı. Döktü bu kanı Balkan Harbi'nde kutsal vatan topraklarına, demedi, ne bana vatandan. İsterim bütün vatandaşlarım olsun Kolağası Hasan Bey gibi. Sakınmasınlar gözlerini budaktan, hem da akıtsınlar kanlarını kutsal vatan toprakları için"(Orhan Kemal 2018:97)

Alıntılıdığımız paragrafta Murtaza kendi fikrinin muhafazakâridir. Benimsediği fikirleri ölümüne savunur. Çalışmaktan ve görevden kaçmayan Murtaza, yaptığı her işi Kolağası Hasan Dayı'na bağlar ve ona değinmekten geri duramaz.

Emniyet Müdürü, şikâyetler üzerine mahalle sakinlerinin huzurunu bozmamak için Murtaza'yı bir ahabının fabrikasına bekçi olarak gönderir. Murtaza'nın huyunu, vazife insanı olduğunu bildiğinden, onu bu göreve psikolojik olarak hazırlar:

"Bir zamanlar genelevlerin asayışı bozulmuş da akıllarına nasıl sen gelmişsen, şimdi de bizim müdür bey, Allah selamet versin, disiplini bozulan fabrikaya seni vermek istiyor senin anlayacağını ama, hayır. Vermem. Ben senin gibi iyi yetişmiş, sıkı bir elemanı nerden bulurum bir daha?"(Orhan Kemal 2018: 99).

Fabrikanın Fen İşleri Müdürü Murtaza'yı gece bekçisi olarak Kontrolör Nuh'un yanına verir. Böylelikle Murtaza yeni görevine başlar. Fen İşleri Müdürü Murtaza'ya yeni görevini anlatır. Kontrolör Nuh'a da Murtaza'yı idare etmesi gerektiğini, onu hoş görmesi gerektiğini söyler. Nuh ise şu cümleleri kullanarak Murtaza'nın içine düştüğü trajikomik durumu anlatır: *"Güldüğüm şu ki, adamında gönül Erciyes Dağı'ndan yüksek. Nerden baksan bir mahalle bekçisi mesela. Kurs murs, vazife mazife patırdatıyor da"* (Orhan Kemal 2018: 135). Murtaza'nın kendini, deyim yerindeyse, Kaf Dağı'nda görmesi çevresi tarafından alay konusu olmasına sebebiyet verir. Fen İşleri Müdürü de Murtaza'yı söylemlerinden dolayı ciddiye almaz. Ona göre bu adam 'deli olmaktan öte başka bir şeydir'. Bu gücünü nereden aldığını merak etmektedir. Murtaza bireysel olarak varoluş çabası içindedir. Kendince doğruları olduğundan tuhaf duruma düşmek onun umurunda olmaz:

"Mücadeleci ruhu ve kararlı tavrı ile Murtaza, eğilimini doğru ve etkili/kalıcı bir mecrağa yönlendiremez ve yozlaşmış düzene hizmet eder, bu da onun açmazlarda sıkışmasına neden olur. İnsana özgü duyarlılıktan arınmaya çalışır ve hoşgörüden/anlayıştan uzaklaşır. Bu da onun hem kendisine hem de kendisinin de dahil olduğu insan topluluğuna zararlı olmasına neden olur". (Eliuz 2004: 270)

Murtaza kendi sınırlarını çizdiği dünyanın içinde debelenmektedir. Hoşgörüsüz, katı, despot biridir. O, tek taraflı olarak dünyaya bakmış, bulunduğu ortamda tutunmaya çalışırken en tepeye, zirveye ulaşmak istemiştir.. Bu noktada ise amacı insanları kendi dünyasında kendi kurallarıyla hizaya sokmaktır.

Bekçi Murtaza fabrikada çalışmaya başladığı andan itibaren işçiler tarafından dışlanmış, hor görülmüştür. Murtaza burada herkese çıkışır, işlerini yapması için herkese emirler yağdırır. Fabrika bu noktada küçük hayalleri olan sıradan insanların bulunduğu mekân olarak sembolleşir. Kontrolör ve Bekçi'nin varlığı fabrikanın bir korku mekânı haline gelmesini temsil eder. Fabrika maddi gücün simgesidir. Murtaza'da bu fabrikada diktatörlüğü temsil etmektedir. Her sözünü, işlere dikta etmeye çalışırken darp edilmekten de kaçamaz. Fabrikadaki Azgın Ağa'yı barakada uyurken yakalayan Murtaza, Azgın'la önce laf dalaşına girse de onun hışmından kurtulamaz:

"İhtiyar Azgın, Murtaza'yı dişine göre bulmuştu. Sağa sola çocukmuşçasına savuruyor, kuvvetli elleriyle ecel terleri döktürüyordu ki araya Sarı İbrahim'le arkadaşları girdi, Murtaza'yı Azgın'ın güçlü ellerinden söküp aldılar, Azgın'sa kükreyerek saldıırıyordu durmadan" (s: 204). Murtaza, olayın iç yüzünü

kendisinden öğrenmek isteyen Fen İşleri Müdürü Kamuran Bey'e "arslanıyım vazifemin, yaparım vazifemi" (Orhan Kemal 2018: 223).

Murtaza bu sözlerle kendisini savunmuştur. Kamuran Bey Murtaza'yı hem gergin ortamdaki uzaklaştırmak hem de vazifesini gördüğü için onu ödüllendirmek ister. Fabrika spor mükelleflerinin bekçisi yapar. Murtaza bu görevde üniformanın olduğunu duyunca daha da gururlanır. Üniforma onun en büyük zafiyetlerinden biridir. Kontrol Nuh, Azgın Ağa ve fabrika işçilerinin hedefi haline gelse de Murtaza bundan zevk almış, kendisini kıskandıklarını düşünmüştür

Murtaza'nın çalıştığı fabrikada aynı zamanda kızlarının da çalışması birbirlerinden bağımsızdır. Çoğu kimse bu durumu torpil olarak düşünse de Murtaza bu söylenenleri umursamaz. Fakat Murtaza bütün işleri eksiksiz yapıyorsa, kızlarından da aynı şeyi beklemektedir. Günlerden bir gün fabrikada Cemile ve Firdevs çalışmaktan yorgun düşüp bir kenarda uyulamaktadırlar. Bunu gören fabrika işçilerinden biri Murtaza'ya kızlarının iş başında uyuduklarının haberini verir. Murtaza hırsından deliye döner. Başından aşağı kaynar sular dökülür. Onun gibi çalışkan, üniformalı birinin aile bireyleri de aynı onun gibi olmalıydılar. Cemile babasını görünce kaçtıysa da, Firdevs babasının öfkesinden kaçamadı. Firdevs'i yerden yere vurdu. Başına darbe aldı. Firdevs'i alıp yerden kaldırırsalar da Firdevs'in başının ağrısı geçmiyordu. Akile Hala Murtaza'ya Firdevs'i doktora götürmesini söylemiştir fakat Murtaza'nın cebinden doktora götüreceği para çıkmamıştır. Güç bela Firdevs'i doktora götürdüyseniz de alınan ilaçlar kızına çare olamamış ve kendi kuralları yüzünden kızının ölümüne sebep olmuştur. Acınacak halini her zamanki gibi görmezden gelir ve bundan hiç pişmanlık duymaz.

Romanın son bölümünde dönemin koşulları gibi Murtaza'nın çevresindeki olaylar da değişmeye başlamıştır. Murtaza yine eskisi gibi olsa da fabrikadaki işçiler, mahalleli, herkes her şey değişmiştir. "Demokrat" olma zihniyeti giderek artmakta, İsmet Paşa'nın otoritesine karşı çıkanlar giderek çoğunlukta olmaktadır. Murtaza ise İsmet Paşa'ya büyük saygı duymaktadır. Ona katıyen laf söyletmez: "Yazıklar olsun size! Abe neler söylersiniz İsmet Paşamıza? İsmet Paşa o be yahu! Yunan'ın elinden kim kurtarıp getirdi bizi anayurda? Haminneleriniz mi, yoksa İsmet Paşa mı? Yüce İsmet Paşa için reva mıdır bu işlem?" (Orhan Kemal 2018: 301). Bir gün fabrikada İsmet Paşa-Demokrat Parti kavgası yapılırken İsmet Paşa'yı seven Murtaza'nın tavırlarından usanan işçiler "Murtaza istifa!" sesleriyle fabrikada isyan çıkarırlar. Fabrika işçilerinin bu tutumu Murtaza başta alttan alır. Çünkü Kamuran Bey'de demokrat partiye yazılmıştır. Ona kafa tutmak işini kaybetmesi demektir. Murtaza burada kendini garanti altına almak ister. Murtaza'nın Cumhuriyet Halk Fırkası'nı temsil etmesiyle beraber iktidarını kaybetmek istememiştir. İsyen Kamuran Bey'in kulağına gider. Kamuran Bey yine de temkinli davranır. Demokrat Parti henüz iktidara gelmemiştir. Fakat yine de işçilere argolu bir dille tepki göstermekten geri duramaz: "Ulan hıyar,

ulan kaşalot, ulan dangalak. Başıma belamı açmak istiyorsunuz? Ulan partimiz iktidara geçti mi ki herife sırtarıyorsunuz? Eşekliğin alemi var mı? Ne diye kıskırtıyorsunuz işçileri?" (s: 309) Alıntıladığımız cümleler bizlere otoritenin gücünü vurgulamaktadır. Herkes gibi Kamuran Bey de kendi çıkarını düşünmektedir. Kamuran Bey'in bu çıkışı Kontrolör Nuh'u çileden çıkarır ve fabrikadan olaylı bir şekilde istifa eder. Demokrat bir işçinin fabrikadan atılması toplumda infial uyandırır. Nuh önceden fabrikada denetçiyken şimdi namı bütün şehri sarmıştır. Böylelikle siyasal otoritenin de yazar tarafından güçlü bir eleştirisi yapılmış olunur. Nuh'un fabrikadan atılması işçileri çileden çıkarır. Nuh'a destek olurlar. Kontrolör Nuh bu motivasyon ve moralle Demokrat Parti İl Binası'na gider. Olanları il başkanına anlatır. Nuh artık halkın ve Demokrat Parti'nin gözünde bir kahramandır. İl başkanı partisinin ivmesini artırmak için Nuh'un kitlelere hitap etmesini ister. Nuh bu şekilde popülaritesi artırmış, fabrika müdürü Kamuran Bey'den de intikamını almıştır. Bekçi Murtaza Nuh'un şanının artmasına istemeden de olsa yardımcı olmuştur. Olanlardan habersizmiş gibi davranıp, fabrikayı eski nizamına kavuşturmak ister: *"Amirim! Bu geceden itibaren alacağım fabrikanın disiplinini elime"* (s: 343) Fakat giderayak Azgın Ağaile yeniden kapışır. Murtaza tabir-i caizse kraldan çok kralcı gibi davranır.

Günler geçip giderken Murtaza küçük oğlunun hayallerine dalar. Fakat küçük oğlu onu hiç beklemediği anda hayal kırıklığına uğratar. Büyük oğlu olsa umursamazdı, fakat küçük oğlu Kolağası Hasan Dayı'nın kanlarını taşıyan oğlunun hırsızlık yapıp hapse girdiğini öğrenir. Bu olayın sorumluluğunu almak istemez. Karısına: *"Olamadın istediğim evsafıta bir tarla. Çürüttün tohumumu"* (s: 359) der. Fakat Murtaza o kadar 'Doğrucu Davut'tur ki oğlunun peşinden karakollara koşmaz. Zira oğlu onu çok utandırmıştır. Murtaza, karısı, birkaç mahalleli komşu hep beraber mahkemeye giderler. Bakkal şikayetinden vazgeçse de Murtaza burada bile kendi şerefini, onurunu düşünür ve hâkime *" Olamaz aç benim oğlum! Kabul edemem açlığını! Veleve olsa idi bile aç, çalmayacak idi, ermeyecek idi tenezzül hırsızlığa. Tükürecek idi kan, söyleyecek idi içtim kızılılık şerbeti! Şimdi ederim sizden istirham, edesiniz mâhkum, atasınız hapislere"* (Orhan Kemal 2018: 360). Değer yargılarına sıkı sıkıya bağlı olan Murtaza, kendinden başka kimseyi düşünmemektedir. Orhan Kemal, romanın sonunu acıklı fakat bir o kadar da gülünç bir durumla bitirmiştir.

Değerlendirme

Orhan Kemal'in ilk romanlarından son romanına kadar küçük insanların bireyselleşme sürecini anlattığını bilmekteyiz. Sosyal yaşamı getirdiği yozlaşma ve tahribat onun eserlerinin ana temasıdır. Nazım Hikmet'le dostluğunun da etkisiyle hikâye ve roman yazmış, ömrünün sonuna kadar da yazdıklarını yayımlamaya devam etmiştir.

Sosyolojik ve psikolojik bakış açısıyla toplumsal bir tip yaratmaya çalışan Orhan Kemal, *Murtaza* romanıyla bireyin kendi öz çıkarlarını otorite, kurum ve kuruluşlarla bir tuttuğunu okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Kemal romandaki her karakteri ve tiplmeyi dönemin koşullarına uygun olarak seçmiştir. Murtaza kelime anlamıyla seçilmiş kişi olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda yazarın Murtaza adını kullanması tesadüfi bir durum değildir. Yazar Murtaza'yı topluma nizam getirmesi için özellikle seçmiştir. Murtaza eserde bir yandan kendi acıklı hayat hikâyesini yaşarken bir yandan da toplumdaki, kurumlardaki adaletsizliğe, çıkarıcılığa, düzenbazlığın bitmesine çare olmaya çalışır.

Bu bilginin ışığında Murtaza'nın ve toplumun birbiriyle çatışmasını görmekteyiz. Kendi çizdiği kurallarıyla ve sıfatlandığı bazı niteliklerle kara mizahın gelişimini yansıtmaktadır. Bu mizah anlayışı çerçevesinde Bekçi Murtaza kendi dünyası içinde çırpınıp durmaktadır. Murtaza'yı zalimliğinin mizahı olarak tanımlamak mümkündür.

Bizler Murtaza'yı anlatılan nesnel bilgiler ışığında tanımaktayız. Geçmiş zamanda dayısının şehit olması onun var olma çabasının yegâne amacıdır. Roman başkişisi Murtaza günün bütün vakitlerinde aktiftir. Aldığı düşük maaşa rağmen var gücüyle çalışır. Metnin ana kurgusunu da Murtaza'nın sürekliliği oluşturmuştur.

Ailesiyle beraber Türkiye'ye göçtüğü andan itibaren Murtaza'nın hayatı hep mücadelelerle geçmiştir. Komik davranışlarının arka planında kurmaca bir acı yatmaktadır. Doğduğu toprakları bırakıp hiç bilmediği bir yerde tutunmak onun için oldukça zor olmuştur. Birlikte göç ettiği insanlar, türlü rüşvet ve hilelerle zengin olduğu halde Murtaza mala mülke tenezzül etmemiş, Kolağası Hasan Bey'in onurlu duruşuna zeval getirmemeyi tercih etmiştir. Çevresi tarafından "muhacir" olarak küçümsenmektedir. O da bu küçümsenmeyi üniformasına sığınarak görmezden gelip, kendisini topluma kanıtlamaya çalışmıştır. Toplumla olan ilişkisi emir-komuta ekseninde gerçekleşmiştir. Vatandaşlara doğru da olsa keyfi emirler vermesi kendi hukuku içerisinde hukuksuzluk örneği oluşturmaktadır.

Otoriteye her zaman saygı duyan, otoritenin dediğinden bir an olsun bile çıkmayan Murtaza ne otoriteyle ne de toplumla geçinir. Onun aşırı davranışları dışlanmasına, yalnız bırakılmasına sebebiyet vermiştir. Uyarılara rağmen kendi bildiği yoldan asla sapmaz. Onda sadece koşulsuz, şartsız hizmet anlayışı vardır. Murtaza karakterinde, alma-verme dengesini sağlamaya çalışan kişi yaratılmaya çalışılmıştır desek yanlış olmaz.

Kaynakça

- Çetin, Nurullah (2012). *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara, Öncü Kitap.
- Eliuz, Ülkü (2004). *Orhan Kemal'in Romanlarında Yapı ve İzlek*. Doktora tezi. Fırat Üniversitesi.
- Develioğlu, Ferit (2008). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Karacanlar, Y. Kenan (1977). *Orhan Kemal'den Anılar*. İstanbul: Tüm Yayınları.
- Kemal, Yaşar (1970). 'Yaşar Kemal, Orhan Kemal'i Anlatıyor' *Yeni Gazete*
- Marx, Engels, Lenin (1996). *Sanat ve Edebiyat*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Narlı, Mehmet (2002). *Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Orhan, Kemal (2018). *Murtaza*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan, Kemal (1965). *Nazım Hikmet'le Üç Buçuk Yıl*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Öğütçü, Işık (2014). *Sessizlerin Sesi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Uğurlu, Nurer (1973) *Orhan Kemal'in İkbal Kahvesi*. İstanbul: Örgün Yayınevi.